

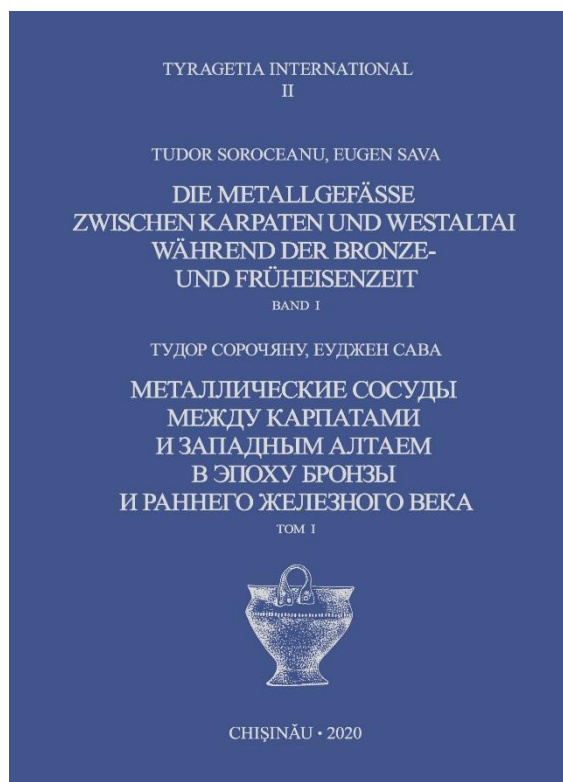
Könyvismertetés •

Tudor Soroceanu – Eugen Sava: Bronz- és kora vaskori fémedények a Kárpátok és a Nyugat-Altaj között

Tudor Soroceanu-Eugen Sava: Die Metallgefäße zwischen Karpaten und Westaltai während der Bronze- und Früheisenzeit

Тудор Сорочяну-Еуджен Сава: Металлические сосуды между Карпатами и Западным Алтаем в эпоху бронзы и раннего железного века

I-II. Kötet. Chişinău 2020. (Tyragetia International, ISBN 978-9975-87-101-3; 2). – ISBN 978-9975-87-728-2. I. 569 p., 232+31 ábra, 5 táblázat; II. 309. p., 60 ábra.

Moldova fővárosában röviddel ezelőtt egy széles spektrumú könyv jelent meg, és a széles szó mind a tér-, mind az időbeli viszonyokra értendő. Két régész, Tudor Soroceanu (Berlin) és Eugen Sava (Chişinău) két vaskori kötetben gyűjtötte össze azon késő bronzkori, kora vaskori fémedényeket és -töredéket (többnyire bronz, néha réz, ritkábban arany), amelyek a Kárpátoktól a kazah steppéig, valamint a Kaukázus lábaitól a steppe és erdős steppe határáig terjedő területről kerültek napvilágra. Természetesen leírták a velük együtt előkerült egyéb leleteket is. A szerzők számára minta volt a többnyire német nyelvű PBF-sorozat (Prähistorische

Bronzefunde), azonban nagyon okosan a kétnyelvű formát választották, mivel a vizsgált terület lakóinak többsége érti az orosz nyelvet. Azt, hogy ez a döntés mennyire helyes volt, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy az általuk idézett művek többségét cirill betűkkel nyomtatták.

Már a bevezetőből is nyilvánvaló, hogy a szegecselt üstök állnak a kutatás középpontjában, és rögtön az első sorokban megtaláljuk az orosz terminus technicust is, latin betűkkel, „kljopanye kotly“. Ez a jelenség uralja a teljes szöveget, a második kötet végéig, olykor ebben a formában: „kljopannye kotly“.

A főkatalógus 86 bejegyzést tartalmaz a réz- és a bronzedényekre, és hármat az aranyakra, a lelőhelyek nevei a német ábécé sorrendjében szerepelnek. A főkatalógushoz még egy kiegészítő felsorolás is csatlakozik, 16 lelőhely adataival. Ezután kapunk egy listát, vázlatos rajzokkal, hasonló, Elő-Ázsiában és Európa középső és nyugati részén előkerült leletekről. Ennek célja, hogy „könnyebb legyen a fontosabb és gyakrabban idézett analógiák áttekintése“. Itt olyan lelőhelyeket említenek, amelyek nevére lépten-nyomon rábukkannak a szakirodalomban a késő bronzkor kutatói: pl. Ballyshannon, Feltwell (Nagy-Britannia); Tli (Grúzia); Mykenai, Tylissos (Görögország); Ur (Irak); Sümeg, Tiszanagyfalu (Magyarország). Különösen pompás darabok szerepelnek az „Új leletek Ukrajnából és Kazahsztánból“ c. fejezetben, a 106–127. szám alatt, ezek sajnos illegális ásatásokból származnak, így a lelet-körülményeik ismeretlenek.

Az első kötet utolsó lapjait fémek kémiai elemzési eredményeit összefoglaló táblázatoknak tartották fenn. Az adatok többsége ukrán szerzők könyvéből származik: Т. Ю. Гошко – С. А. Агапов – В. В. Отрощенко: Металеві казани з великого степу за доби пізньої бронзи (Kiev, 2018). Steffen Kraus kutatási eredményeit is gyakran idézik, aki a második kötetben önálló fejezetet kapott.

A második kötet bevezetője még kétnyelvű, azaz egymás mellett áll a német és az orosz nyelvű hasáb, éppúgy, mint ahogyan az első kötetben történt. A szövegből viszont kiviláglik, hogy alább ennek a módszernek „a szükséges finanszírozás hiánya” miatt nem lesz folytatása. A német nyelvű rész olyannak maradt, amilyennek eredetileg tervezték, miközben az orosz nyelvű változat sokkal rövidebb lett. Különös hangsúlyt kap, hogy ezen a hatalmas területen, az Európa nyugatabbi területeihez képest a lelőhelyek száma nagyon kicsi: „... a mi óriási kutatási területünkön az összes fémedény kb. 5%-át teszi ki a fémedény-felfedezéseknek a földrész egyéb részén, amely körülbelül kétszeres nagyságnak felel meg.”

• doi: [10.55023/issn.1786-271X.2021-014-3.hu](https://doi.org/10.55023/issn.1786-271X.2021-014-3.hu)

A kötet ezt követő részei annyira szerteágazóak, hogy ezek alapos tárgyalása szétfeszítené egy kicsiny könyvismertetés kereteit. Annak érdekében, hogy legalább röviden szemléltethessük – véleményünk szerint – a két szerzőnek mely megállapításai, véleményei, gondolatmenetei, hipotézisei, stb. érdemelnek leginkább figyelmet, célszerűnek látszik, hogy két didaktikus kérdést felállítsunk, és erre történő válaszokként csoportosítsuk Soroceanu és Sava megállapításainak, véleményeinek, gondolatmeneteinek, hipotéziseinek, stb. esszenciáját.

1. kérdés: Hogyan és mikor készítették a szegecselt üstöket?

Ebből a szemponttól különösen gondolatgazdag a következő fejezet: „A fémédények és díszítéseiknek az előállításáról és a javításaik módjáról”. Részletesen tárgyalják a készítés során használt eszközöket, elvileg három csoportra osztják őket: aktív (kalapács, véső, pontozó, poncoló, fűrés), passzív (üllő, öntőformák, agyag fűvőcsövek), közvetett „szerszámok” (körző, segédeszközként csiszoló anyagok, szurok, viasz). Az esetek többségében ezek nem valóságos leletek, sokkal inkább a használatuk nyoma figyelhető meg az edényeken. A lehetséges munkafolyamatokat néprajzi fényképekkel és az ókorból származó ábrázolásokkal szemléltetik. A tipológiának szentelt fejezet a második kötet harmadát teszi ki. A szerzők mindenekelőtt áttekintést adnak az eddigi kutatások eredményeiről, a különböző kutatók típusabláival és az elterjedési területet mutató térképekkel. Ezt követően részletes, hagyományos osztályozást kapunk a különböző edényrészekről (fül, perem, nyak, alj és talp), azonban a még ezután következő „felépítési tipológia” az igazán informatív, felállítottak ugyanis hat kategóriát. Az elsőbe tartoznak az egy részből álló üstök, talppal vagy anélkül. A következő négyet a vízszintes lemezcsíkok elhelyezkedése és ezek különféle szegecselése határozzák meg. A hatodikra inkább a függőlegesen húzódó szegecselések a jellemzők. „A munkaterületünkön az első, szegecselt üstök kétségtelenül a Majkop kultúrához köthetők (a Kr. e. 4. és 3. évezred fordulója), ehhez fokozatosan jönnek hatások a Közel-Keletről (a Kr. e. 3. évezred folyamán).” Ezt az állítást illusztrálja egy vázlatos, de meggyőző, rajzos kompozíció (246. ábra).

2. kérdés: Hogyan és milyen körülmények között kerültek a szegecselt üstök a földbe, véletlenül vagy tudatos, ill. (spi)rituális cselekedet révén?

A választ a „Leletkontextusok, leletkörülmények, lelőhelyek” fejezetből remélhetjük. A szerzők a következőképpen csoportosítják a lelőhelyek neveit: egy darabos leletek, több darabos depóleletek, sírleletek, telepleletek. Ebből a szempontból lehet jelentősége a fémédény helyzetének, attól függően,

hogy milyen pozícióban találták meg: oldalra billenve, eldőlve, „normál módon, egyenesen állóan deponált fémédény, behelyezett tárgyakkal vagy körülötte különleges pozícióban...”. A kör alakzatban talált edényeket bizonyára nem véletlenül helyezték így el, hanem – éppen úgy, mint a balták és a csákányok esetében – az adott közösség szigorú szabályai szerint. A deponált edények számának is lehet rituális jelentősége. „Ezeknek a nyomoknak a vizsgálata és rendszerezése messzemenően rituális cselekményekre utal, ezáltal jobban elkülöníthetjük a fémédények leletkategóriáját a mindennapok világától, mint az egyéb leletfajták esetében.” Tudor Soroceanu évtizedeken át úttörő munkát végzett a késő bronzkori deponálási szokások kutatásának terén, az ő gazdag tapasztalatai nagyon hasznosak voltak a Kelet-Európa/Nyugat-Ázsia bizonyos területein gyér számban talált leletek értékelésekor.

Az utolsó, „Conclusio” címet viselő fejezet egy kicsit részletesebben tárgyalja a Kárpátok vidékével való érintkezéseket, pl.: „A katalógus által felölelt edények száma mintegy 225-re rúg, ennek kb. a negyede közép-európai forma, amelyek többségében egy kicsiny térségben, a Dnyeszter felső folyásánál, közvetlenül a Kárpátoktól keletre otthonosak.”

Függeléként illeszkedik a műbe Steffen Kraus értekezése „Archeometallurgiai vizsgálatok késő bronzkori fémédényeken” címmel. Az alapot ehhez 3 moldovai lelőhelyről származó, összesen 4 edény szolgáltatta, valamint még egy Oroszország területéről. A mintavételek az edények különböző részein történtek: a fülön, a peremen, a középső részen, a hason, az aljon vagy a talpon. „A vizsgálatokat a mannheimi Curt-Engelhorn-Zentrum Archäometrie gGmbH-ban végezték,

Thermo Scientific (ARL Quant’X) típusú energiadiszperzív, röntgenfluoreszcens készülékkel. A minták gerjesztése itt ródiium anódos röntgensóval történik, a detektálás Peltier-hűtéses, lítiummal adalékolt szilícium detektorral, a Lutz-Pernicka által 1996-ban leírt, azóta kissé módosított eljárással”, azaz ED-XRF-módszerrel. A szerző a további gondolatmenetébe bevont kb. 40 edényből származó, további, több mint 150 vizsgálatot, amelyek az első kötet II. függelékében, táblázatokban szerepelnek, és amelyeket „hat ország különböző laboratóriumaiban végeztek”. E bázist alapul véve megkísérli az idők során bekövetkezett változásokat követni, azaz hogyan alakult a különböző elemek százalékos aránya az egymást követő kultúrák fémédényeiben. A legkorábbi három üst a Majkop kultúra (kb. Kr. e. 3700-3000) egyik sírjából származik, ezeket magas arzén tartalmú, nem ötvözött rézből készítették. Az utána következő, Andronovo-kori üst (Kr. e. 3. évezred vége/2. eleje) ugyancsak tiszta rézből van. Türkmenisztánbeli, egyidős leletek azonban arról tanúskodnak, „hogy ott az edénykészítéshez az arany és az ezüst mellett különböző rézötvözeteket is használtak”. A

következő időszakra tett megállapítás szerint: ... „az ónbronzt felhasználása fémedények előállításához a Szabatinovka kultúrában (Kr. e. 1700-1250) is széles körben elterjedt” volt. Bizonyos vidékeken a fémedényekhez még sokáig „túlnyomórészt ötvözetlen rézet használtak, természetes nyomelemekkel”. Ennek egyik lehetséges magyarázata: „Az ón nem mindenütt volt egyformán hozzáférhető.”

Mind a két kötet végén található román nyelven egy-egy rövid rezümé, illetve egy-egy jegyzék az ábrákról.

Valószínűleg nem tévedünk, amikor azt állítjuk, hogy ez a mű Kelet- és Közép-Európában egyfajta kézikönyvként szolgál majd a késő bronzkor/kora vaskor kutatói számára. A könyvismertetések végén találhatóak rendszerint a kritikai észrevételek, ide csak egyetlenegy kívánczodik, de nem a régészé, hanem a germanistáé. A német helyesírási reform után, 1998-tól ugyanis számúzték a korábbi „daß” kötőszót, és azóta a „dass” formulát használják szabály szerint. Ez az egyetlen ellentmondás, amely végigvonul (kivéve a Steffen Kraus-féle függelék) mind a két kötetben: egy nagyon fontos könyv, egészen új kutatási eredményekkel, azonban a nyelvi forma kissé régimódi.

Szabó János József
Szentes
co4711@gmail.com

(A fenti könyvismertetés német nyelvű teljes szövege [itt](#) ([AM-2021-2-kozl3ger.pdf](#)) olvasható.)